

Rum för röstande

Om kön, klass och valdeltagande vid stadsfullmäktigevalen i
Gävle 1910 och 1912¹

Åsa Karlsson Sjögren och Peter Lindström

”Rösträtt är röstplikt.”² Med de orden avslutade lokalföreningen för kvinnans politiska rösträtt sin uppmaning till kvinnor att använda sina röster vid stadsfullmäktigevalen i Gävle 1912. I Gävle var den lokala kvinnliga rösträttsrörelsen stark. Där valdes tre kvinnor in i stadsfullmäktige för första gången 1910. Enligt Landsföreningens för kvinnans politiska rösträtt (LKPR:s) egna siffror från ett antal svenska städer ökade valdeltagandet kraftigt både bland män och kvinnor mellan kommunalvalen 1908 och 1910.³ Den starkast bidragande orsaken var att kommunallagen reformerades 1909. Tidigare graderades rösterna efter taxeringslängden så att före 1909 kunde stora bolag och enskilda äga så mycket som en tjugonedel av stadens totala röstetal. År 1909 sänktes taket för maximalt antal röster per person och bolag till fyrtio stycken.⁴ Härigenom minskade skillnaderna mellan fattiga och rika något. Vidare infördes ett proportionellt valsysteem, vilket i sin tur medförde att partiväsandet institutionaliserades i kommunerna. Dessutom blev kvinnor valbara till fler kommunalpolitiska uppdrag. Reformen var ett steg på vägen mot en demokratisering av kommunerna, liksom av riksdagens första kammares sammansättning.

Syfte och utgångspunkt

Syftet med den här artikeln är att med ett genusperspektiv och en bred studie av olika aktörers agerande i samband med stadsfullmäktigevalen 1910 och 1912 analysera den lokala politiska kulturen i efterdyningarna av 1909 års lagreform. Hur förhöll sig de förändrade politiska möjligheterna för kvinnorna som lagreformen innebar till de värderingar och attityder som kom till uttryck på lokalplanet i samband med valen? För att kunna göra en så djup empirisk studie som möjligt begränsas undersökningen till ett sådant lokal-

plan, nämligen Gävle stad. Gävle var sedan gammalt en av de större svenska städerna, en stad där arbetarrörelsen fått ett starkt fäste, och där den kvinnliga rösträttsrörelsen tidigt började agera för kvinnors rösträtt till riksdagen. I likhet med några andra svenska städer utsågs riksdagens första kammars ledamöter direkt av stadsfullmäktige i Gävle, vilket således innebar att de kvinnor som eventuellt blev valda till stadsfullmäktige direkt kunde påverka riksdagens sammansättning.

Ett centralt begrepp för analysen är politisk kultur. Det kan här kortfattat definieras som ett mönster av värderingar och attityder till politiska objekt, det vill säga till det politiska systemet i stort och till aktörernas roll i detta system. Den politiska kulturen skapas i en socialiseringsprocess, inom ramarna för en given historisk kontext.⁵ Med begreppet politisk kultur skapas ett analytiskt fokus på de inblandade aktörernas konkreta agerande, så att underliggande värderingsmönster och deras förhållande till den politiska strukturen blottläggs.

De aktörer som här lyfts fram är främst den lokala rösträttsföreningen, tidningarna och väljarkåren, men också partierna.⁶ Vi är särskilt intresserade av hur politiken bekönades när kvinnorna fått utökade rättigheter, det vill säga om den tidigare uppfattningen förändrades om den politiske medborgaren med en oberoende man som norm.⁷ Väljarkårens beteende analyseras dels utifrån tidningarnas rapportering, dels utifrån bevarade val- och mantalslängder. Med en intersektionell analys försöker vi besvara frågor om hur kön, klass, ålder och civilstånd förstärkt varandra och vilken betydelse detta kan sägas ha haft för väljarnas valbeteende. I tidningsmaterial och protokoll analyseras vilken mening beteendet gavs, såväl det faktiska som det önskade. Tidningarna var starkt politiserade under den här tiden och det fanns tydliga skillnader mellan dem vad gällde sätten på vilka de rapporterade från valen, såväl i fråga om textutrymme som vilka frågor de valde att lyfta fram.⁸

Bakgrund och tidigare forskning

Enligt 1862 års kommunallag var varje "välfrejdad svensk undersåte" som var skyldig att betala skatt till kommunen röstberättigad. Lagen var könsneutralt skriven och öppnade för kvinnors valdeltagande, åtminstone för änkers och myndiga ogifta kvinnors. Samtidigt fanns det andra paragrafer som talade emot att det skulle uppstå något djupare politiskt engagemang från kvinnornas sida. Valbarheten var explicit förbehållen män. Kommunfullmäktige skulle väljas bland "stadens röstberättigade män".⁹ Förmodligen var också kvinnors deltagande i de kommunala valen något ovanligt.¹⁰

När Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt bildats 1903 fick kampen för rösträtt och frågan om kvinnors valdeltagande i kommunerna

nytt bränsle. Ett bärande argument inom rösträttsrörelsen var att de kvinnor som redan hade rösträtt i kommunerna också måste använda den, allt för att visa sig som fullvärdiga medborgare, redo att ta ansvar för sin rösträtt i nationella val. Vidare väcktes frågan om gifta kvinnors rösträtt. Giftna kvinnor var visserligen under sin makes målsmanskap, men genom reformer av äktenskapslagstiftningen hade målsmanskapet luckrats upp och kvinnor hade exempelvis rätt att disponera sin egen arbetsinkomst. Att det var underförstått att även gifta kvinnor som betalade skatt för inkomst eller kapital hade rösträtt blir uppenbart när valbarheten skulle specificeras i 1909 års kommunallag. Där står nämligen att "[g]ift kvinna, som är röstberättigad, vare ej på den grund, att hon står under mannens målsmanskap, obehörig att utöfva uppdrag, hvarom nu är fråga."¹¹ Denna passus var den mest radikala förändringen för kvinnor, särskilt gifta. Visserligen hade de sedan tidigare haft möjlighet att bli invalda i fattigvårdsstyrelser och skolstyrelser, men i och med 1909 års lag kunde de kandidera till allmänna kommunala uppdrag som valda representanter. Dessutom gjorde förändringar inom skattelagstiftningen det möjligt för gifta kvinnor med mycket små inkomster att få rösträtt.

Vi ser för första gången hur kvinnors rösträtt och valbarhet kopplas ihop i lagstiftningen. Däremot behöver det inte finnas någon självklar koppling mellan kvinnliga väljare och kvinnliga representanter. Tidigare forskning visar att det länge varit svårt för kvinnor generellt att få genomslag som valda representanter. Såväl institutionella hinder som synen på representation och representationens könskodning begränsar ett sådant samband.¹²

Gunnela Björk har studerat kvinnors lokalpolitiska agerande i Örebro under 1900-talets första hälft. Hon visar att den lokala rösträttsföreningen inför kommunalvalet 1910 var angelägen om att påverka partierna att nominera kvinnliga kandidater liksom att uppmana gifta kvinnor att ta ut debetsedel för att bli röstberättigade. Men föreningen var inte särskilt framgångsrik. Det var endast inom De frisinnade som man mötte stöd, både i pressen och genom att kvinnonamn nominerades högt upp på listorna till de båda valkretsarna. I högerpressen gavs kvinnor med politiska intressen ett löjets skimmer och inom socialdemokratin lät man frågan förbigås i stort sett med tystnad. Efter ett misslyckat försök från de socialdemokratiska kvinnornas sida att lansera en kvinnlig kandidat som senare visade sig ha en ekonomisk skuld, försvarades på ledarplats i den socialdemokratiska lokaltidningen oviljan att ta med kvinnliga kandidater med att rösträttsreformen endast gynnade "överklasskvinnan och överklasspartierna". Björk undersöker dock inte kommunalvalen och de kvinnor som utnyttjade sin rösträtt i Örebro närmare.¹³

De studier som tidigare ändå gjorts av väljarkårer och röstbeteenden på kommunal nivå i Sverige tiden före demokratiseringen har å andra sidan inte problematiserat kvinnors valdeltagande.¹⁴ Däremot har Kjell Östberg

undersökt kvinnors valdeltagande i kommunerna under mellankrigstiden. Han visar bland annat hur sociala skillnader mellan kvinnor och män påverkade kvinnors röstbenägenhet negativt. Valdeltagandet var lågt inom den stora gruppen unga ogifta kvinnor med låga inkomster och svag ställning på arbetsmarknaden. Socialdemokratin bortsåg från detta när den anklagade kvinnor för passivitet.¹⁵

Det är känt från tidigare forskning att kvinnor även i andra länder än Sverige kunde rösta i olika lokala val, på grundval av exempelvis betalda skatter, men att de därmed inte behövde ha tillgång till den nationella arenan. Reformeringen av rösträtten skedde också ofta stegvis, med lokal eller regional rösträtt som en första anhalt.¹⁶ I exempelvis Norge fick kvinnor rösträtt i kommunerna 1901 och till stortinget 1913. Det finns dock inga enkla samband mellan kvinnors deltagande i kommunalpolitiken och deras framgångar med rösträttsarbetet till parlamenten. På Island hade kvinnorna i kommunalpolitiken så pass stort inflytande att det i sig kan vara en delförklaring till den backlash kvinnorna mötte från männen när de också krävde tillgång till alltinget.¹⁷

I England hade kvinnor som betalade skatt fått rösträtt i kommunerna redan 1869. Rösträtten gällde dock inte gifta kvinnor, åtminstone inte till stadsvalkretsar, däremot fick de rösta till exempelvis skolråd. Det var också inom dessa, liksom inom fattigvården, som kvinnor i stor utsträckning återfanns som valda representanter. När områden som filantropi och uppfostran formaliserades i kommunala organ fortsatte kvinnor att arbeta inom dessa. Idéerna om separata arbetssfärer för könen kunde därmed bibehållas, till och med förstärkas. Mer problematisk var då rösträtten och valbarheten till kommunfullmäktige. Inte förrän på 1910-talet återfinns kvinnor som valda representanter där. Från rösträttsrörelsens sida försökte man i argumenteringen för rösträtt till parlamentet använda goda exempel på kvinnors lokalpolitiska arbete. Men, som Patricia Hollis konstaterar, var denna strategi inte särskilt framgångsrik. Det fanns en tidig konservativ uppfattning om att kvinnors tillträde till lokalpolitiken innebar att "[w]omen had found an appropriate sphere of service".¹⁸

FKPR och kommunalpolitiken i Gävle 1903–1910

Den lokala rösträttsföreningen (FKPR, en avdelning av Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt) i Gävle bildades 1903 och arbetade tidigt för att få röstberättigade kvinnor att engagera sig mer i den lokala politiken. Året efter att föreningen bildats uppmanades alla medlemmar att delta som åhörare vid stadsfullmäktiges sammanträden för att få insyn i de aktuella kommunalpolitiska frågorna. De uppmanades också att "med intresse och eftertanke" delta

i valet till kommunfullmäktige.¹⁹ Anledningen var, som Klara Lind uttryckte det, att ”ett viktigt vapen i våra motståndares hand [*sic*] är just den likgiltighet som kvinnorna visa för de allm[änn]a rättigheter som de redan äga”.²⁰ Inför fullmäktigevalet 1906 beslöt föreningen att skicka ut brevkort till samtliga röstberättigade kvinnor i Gävle med uppmaningen att rösta. I samband med detta avsåg man också att upplysa varje kvinna om hur många röster hon förfogade över.²¹ Även inför valet 1908 beslöt föreningen att skicka ut cirkulär till samtliga röstberättigade kvinnor.²²

Under dessa första år var intresset för kommunalvalen lågt enligt LKPR:s sammanställningar av valdeltagandet i ett antal svenska städer. Förändringarna i och med kommunallagen 1909 skapade enorma förväntningar och intensiv aktivitet i Gävle och inför valet året därpå beslöt den lokala rösträttsföreningen att försöka påverka ”valkorporationerna” att sätta upp kvinnor på valbar plats på sina listor.²³ Exempelvis uppmanades Socialdemokraternas lokala partistyrelse i Gävle att ”på fullt tryggad plats upprätta minst ett kvinnligt namn, jemte en suppleant”.²⁴

Föreningen meddelade också genom annonser i dagspressen att de öppnat en ”fullt neutral” valbyrå i Kvinnliga kontoristföreningens lokal med upplysningar omkring valet och med utdrag ur röstlängden.²⁵ Drivande inom Gävleföreningen var bland andra redan nämnda Klara Lind, gift med chefredaktören för *Gefle Dagblad*. Det var i denna tidning som LKPR:s serie med artiklar i vitt skilda ämnen skrivna av ledande aktivister först publicerades, för att sedan säljas och spridas vidare till andra tidningar i landet. År 1910 förmedlades exempelvis 13 artiklar till 36 andra tidningar. Ett par av dem behandlade kvinnors roll inom kommunalpolitiken.²⁶

Partisystemet var under stark utveckling och i valet 1910 ställde De frisinnade, Småfolket och nykterhetsvännerna (socialdemokrater) och Allmänna valmansförbundet upp med kvinnor på sina listor. Klara Lind rapporterade till centralstyrelsen för LKPR att de frisinnade i Gävle under ett möte tagit intryck av de dåliga valresultaten i Stockholm, vilka enligt ett ”briljant” anförande av en manlig mötesdeltagare berott på det faktum att kvinnor inte hade medtagits på valbar plats där. På samma möte föreslogs ”från manligt håll” Anna Sundbom som kvinnlig kandidat för De frisinnade i Gävle. Lind kommenterade detta med att ”jag hade dock alltid trott att vi själva skulle få föreslå vår speciella kandidat”. Lind nämnde också socialisterna och

Anna Sundbom, lärarinna, frisinnad fullmäktigeledamot, från 1914 representant för Gefle Moderata Förening.

högers kvinnliga kandidater med kommentaren att "t.o.m. högers ämna visa framfötterna".²⁷

Den lokala rösträttsföreningen arbetade således mycket medvetet för att öka kvinnornas engagemang inför valet. Men vilken roll spelade andra aktörer? Och vad blev resultatet? Vi har utifrån lokala partistyreseprotokoll, dagspress, valprotokoll och vallängder närmare analyserat och jämfört partiernas kampanjarbete, den politiska agitationen i pressen och det faktiska deltagandet i valen. Analysen av vallängderna koncentreras av källkritiska skäl till valet 1912, men vi börjar med den sjudande politiska aktiviteten i Gävle 1910, året då kvinnor för första gången uttryckligen var valbara till stadsfullmäktige.

Politisk kampanj och kvinnor på valbara platser i stadsfullmäktigevalet 1910

I oktober 1910 fattade magistraten beslut om att det ordinarie fullmäktigevalet skulle ske lördagen den 3 december inom den första valkretsen och efterföljande lördag inom den andra.²⁸ De lokala partierna satte genast igång med förberedelserna. Inom Allmänna valmansförbundets styrelse diskuterades vikten av att utse ombudsmän inom varje kvarter för "agitationsarbetet" och man beslöt att göra en avskrift av vallängden. Vid ett senare möte bestämdes att samtliga ombud skulle inkallas för att granska vallängden inom sina respektive distrikt för att "utgallra namnen å de personer som genom personliga besök skulle förvärfvas". Till hembesöken skulle ombuden ha med sig teckningslista, program, stadgar och fullmakt. Fullmakten skulle sedan främst användas om medlemmen var förhindrad att själv delta i valet.²⁹

Efter provval bland medlemmarna fastställdes en vecka senare, vilka som skulle kandidatera för partiet. Två kvinnor hamnade på listan med tänkbara kandidater och av dessa fick rektorn för flickskolan, Karolina Själander, flest medlemsröster och hamnade på nionde plats. Inför detta val hade kvinnliga "valmän" tidigare fått ersättning av styrelsen för omkostnader i samband med möten för att uppställa en egen kandidat. I den senare årsberättelsen över styrelsens valarbete framgår att en grupp kvinnliga

Karolina Själander, flickskolerektor, högerkvinna, fullmäktigeledamot vid nästan 70 års ålder.

väljare i andra valkretsen beslutat att på sina valsedlar endast ange Själander, vilket ”gaf en särskild karaktär åt valet”.³⁰

I tidningarna gavs en något annorlunda bilda av högerkvinnornas agerande. I en ironisk artikel skriven ett par veckor före valet inriktade den frisinnade *Gefle Dagblad* sig på hur Allmänna valmansförbundet försökt anpassa sitt program för att locka kvinnorna att ”lägga sina små välkomna röster till de 40-gradiga”. Samtidigt konstaterades att de kvinnor som stod på partiets vallistor hade placerats långt ned på listorna. ”De nitiska fruarna och frökarna” hade dock genomskådat ”männens illist” och krävde nu en kvinna på valbar plats, rapporterade tidningen. De var inte ledsna, utan förargade, och ”förargade kvinnor äro en ny faktor, som valmansförbundet hittills icke haft att räkna med”.³¹

Som redan nämnts resulterade de upprörda känslorna i att kvinnorna förde fram en egen kandidat på en särskild lista. I en insändare i högertidningen *Gefleposten* förklarade Anna Björk att det skett ”en formlig väckelse” bland högerens kvinnor under Allmänna valmansförbundets arbete med att ta fram listorna. Kvinnorna hade känt besvikelse över att de kvinnliga kandidaterna placerats långt ned och debatten hade förts ”med något temperament”, vilket enligt Björk bara var bra eftersom ”högerens slöhet och sömngångaraktighet”

brukade kritiseras. Insändaren avslutas med en kommentar till *Gefle Dagblad*, där Björk försvarade högerkvinnornas lojalitet med partiet och menade att de inte var så naiva som den frisinnade tidningen låtit påskina.³²

Socialdemokraterna diskuterade redan i slutet av september taktiken inför valet och i oktober tog styrelsen fram förslag på kandidater, däribland Maria Kvist och Maria Skoglund. Skoglund visade sig dock ha obetalda skulder till kommunen och miste därför sin plats till förmån för en annan kvinna. Just obetalda skatteskulder var ett problem bland många av partiets medlemmar.³³ Den fortsatta valkampanjen påminde om den som Allmänna valmansförbundet förde. Kandidatlistan fastställdes – med bland andra den senare invalda Maria Kvist – och agitation fördes på offentliga möten, liksom genom annonser i *Arbetarbladet*.³⁴ Av styrelseprotokollen att döma gjordes ingen riktad insats för att få den kvinnliga delen av de potentiella väljarna till valurnorna.

Maria "Maja" Kvist, skånska, socialdemokrat, fullmäktigeledamot. Sambo, senare gift, med agitatorn och journalisten Fabian Månsson.

De frisinnade uttryckte starka förhoppningar inför stadsfullmäktigevalet i december 1910. De öppnade en valbyrå och *Gefle Dagblad* fylldes av upplysningar om reglerna kring valet och uppmaningar till både kvinnor och män att rösta.³⁵ Inför valet i andra valkretsen uppmanades ”hvarje man och kvinna att vara på sin post”.³⁶ Tidningen bad dessutom alla röstberättigade att rösta i egen person. Om man av sjukdom eller andra skäl inte kunde närvara uppmanades man lämna sin fullmakt till en bekant eller till respektive valbyrå.³⁷ Möjligheterna att rösta genom fullmakt vållade uppenbarligen huvudbry och i ett flertal notiser försökte man klargöra reglerna.³⁸

Till och med det fjärde partiet, De kristna nykterhetsvännerna, som själv inte hade några kvinnor på sin lista gick ut i alla sina annonser, såväl i *Gefle Dagblad* som i *Gefleposten*, och uppmanade både kvinnor och män att rösta.³⁹

Rapporteringen såväl inför som efter valet skilde sig avsevärt mellan konservativa *Gefleposten* och frisinnade *Gefle Dagblad*. Medan *Gefle Dagblad* ägnade mycket spaltutrymme åt att informera om reglerna kring valet och att uppmana både kvinnor och män att utnyttja sin rösträtt skrevs det betydligt mindre om valet i *Gefleposten*. Detta kan förmodligen förklaras med att den senare tidningens läsare var betydligt mer politiskt erfarna med en större röstvana än andra partiers sympatisörer. Mer anmärkningsvärt är då att tidningen aldrig vände sig specifikt till potentiella kvinnliga väljare. Ofta var tidningen könsneutral och när väljaren könsbestämdes handlade det uteslutande om manliga väljare. Det var ”valmän” och ”han” som förutsattes utnyttja sin rösträtt.⁴⁰ Det är uppenbart att tidningens mål var att försöka bibehålla de välbeställdas makt i staden. Bland annat argumenterades kraftigt mot politiseringen av kommunalvalen. Istället framhölls Allmänna valmansförbundets kandidater för sin kompetens och kommunalpolitiska erfarenhet. De var män som var ”auktoritative nog att kunna uträtta något”.⁴¹ Den graderade röstskalet försvarades med argument som att den som betalade mer i skatt också skulle ha ett större inflytande och att det var nödvändigt med näringsidkare i ledningen för staden.⁴²

Även den socialdemokratiska tidningen *Arbetarbladet* innehöll information och propaganda inför valet. Trots att rösträtten fortfarande var graderad hoppades man på framgångar i och med det proportionella valsyste- met och arbetarnas numerär i staden. Som vi sett arbetade partierna aktivt med att samla in fullmakter inför valet. I *Arbetarbladet* finns en kort artikel som antyder att det florerade misstankar om att personer från högern försökt samla in fullmakter i arbetarkommunens namn, vilket föranledde tidningen att uppmana partiets fullmaktssamlare att legitimera sig med medlemsbevis.⁴ När det gällde rapporteringen inför valet och hur man valde att framställa väljarens kön låg *Arbetarbladet* mittemellan *Gefle Dagblad* och *Gefleposten*. Oftast framställdes väljaren antingen könsneutralt eller som man; det talades

om ”valmän” och ”han” och det förutsattes allmänt att det var män från olika partier som konkurrerade om väljarna sympatier. Men det finns artiklar som behandlar kvinnor som väljare och kandidater.⁴⁴ Arbetarkvinnorna uppmanades att ”kraftigt värka för sitt parti, som alltid står redo att föra de smås och undertrycktas talan, den undertrycktas k v i n n a n s lika väl som mannens”.⁴⁵

I artikeln ”Kvinnorna och stadsfullmäktigevalet” konstaterades att kvinnorna blivit allt mer delaktiga i valrörelsen genom sina kvinnliga kandidater och genom ”kvinnornas agitation i övrigt”. Tidningen menade att ”utvecklingen” skulle komma att leda till ett ökat inflytande för kvinnorna, inte bara i kommunen utan också i staten. *Arbetarbladet* kommenterade även de andra partiernas inställning och menade att de ”hyckla ju gärna vänskap till kvinnornas strävan, men det sker mest i röstvärvarsyfte”.⁴⁶ I en kommentar till högerens lista menade tidningen att eftersom den placerat kvinnonamnen så långt ned slog den bara ”blå dunster” i de kvinnliga väljarnas ögon.⁴⁷

När fullmäktigevalet på rådhuset i december 1910 var över i bägge valkretsarna summerades resultatet av magistraten. Totalt lämnades 3 272 valsedlar in, varav drygt 40 procent bestod av fullmakter.⁴⁸ Frågan är i hur stor utsträckning kvinnorna röstade. I vallängderna för 1910 återfinns totalt 1 473 kvinnor och av dessa var 267 utestängda från deltagande på grund av obetalda skulder till kommunen, alternativt för att de hade utländskt medborgarskap.⁴⁹ Av de återstående 1 206 kvinnorna gick, enligt statistik FKPR tagit fram, drygt 37 procent och röstade.⁵⁰ Tyvärr har inte dessa siffror kunnat bekräftas utifrån vallängderna. Analysen försvåras av att det är oklart i vilken mån de röstande noterades i längderna. På grund av det osäkra underlaget har en vidare analys av vallängderna därför inte gjorts för detta val. Här får vi förlita oss på den bild av valet som ges av tidningarna.

Gefle Dagblad rapporterade från valet att det allmänt varit en ”enastående liflig tillslutning” och ett ”påfallande” livligt deltagande bland kvinnorna.⁵¹ Att tre kvinnor invaldes kommenterade redaktören Karl Lindh: ”Betydelsen af de många nu eröfrade kvinnliga stadsfullmäktigemandaten är nog större än de flästa tänkt sig in i.”⁵² Även *Gefleposten* kommenterade kort att många ”damer [...] infunnit sig för att göra sitt medborgerliga inflytande gällande”.⁵³ *Arbetarbladets* rapportering var genomgående könsneutral, men de konstaterade också att högern agerat mycket aktivt och att man lockat kvinnliga väljare genom ”kampen om namnet Själander”. Det faktum att röstetalet bland högerens väljare var lägre vid detta val än tidigare ”bero förmodligen på att en stor mängd kvinnor i sin fäkunnighet röstat med densamma”, sade man.⁵⁴

Det ökade valdeltagandet ledde till köer och när vallokalen stängde klockan 20.00 gick flera miste om att rösta. De som redan stått så länge i kö att de kommit in i lokalen före stängningsdags kunde dock avlämna sina röster. Men det tog tid – först strax före halv elva var man klara. Uppenbarligen skapade

själva valsituationen med många fullmakter en viss turbulens i vallokalen på rådhuset. Förutom att man delade ut vallistorna, delades fullmakter ut inne i lokalen ”genom nitiska partimedlemmar”.⁵⁵ Fullmakter kunde lämnas in i förväg till partiernas expeditioner, men enligt reglerna fick varje person bara ta med sig en röst utöver sin egen. Därför delade partierna ut fullmakter till dem som kom till lokalen för att rösta.⁵⁶ I *Arbetsbladet* rapporterades att flera av Arbetarpartiets fullmaktssedlar blivit över, vilket förmodligen gjort att det missat ett mandat.⁵⁷

Sammanfattningsvis kan konstateras om 1910 års val att det bedrevs en livaktig kampanj av den lokala rösträttsföreningen för att få kvinnor på valbara platser, vilket också skedde. Föreningen var i nationell jämförelse framgångsrik. Partiernas inställning till kvinnliga lokalpolitiker är däremot inte helt lätt att tolka, i alla fall inte utifrån styrelseprotokollen. Någon uttalad strategi för att locka kvinnor till politiken, eller till valurnorna, diskuteras överhuvudtaget inte på styrelsemötena. Det faktum att kvinnorna i Allmänna valmansförbundet gick fram med en egen lista kommenteras i styrelseprotokollen först i den följande årsberättelsen och då mer som en kuriös detalj.

Den bild av valet som ges av tidningarna är emellertid att det förekom politiskt aktiva kvinnor som bedrev valkampanj, inte minst bland De frisinnade och i Allmänna valmansförbundet. I samtliga tidningar finns också inslag av uppmaningar till väljare av båda könen att nyttja sin rösträtt, och flera tidningar rapporterar också om ett livaktigt kvinnligt valdeltagande. Vallängderna kan, som tidigare konstaterats, dock inte kasta något klart sken över väljarkårens agerande. Om den politiska kulturen endast tolkas utifrån tidningarnas artiklar och annonser ges en bild av Gävle där kvinnor var tydligt aktiva på den politiska arenan – både som agitatorer och väljare – även om de delvis motarbetades av de manligt dominerade partierna (särskilt Allmänna valmansförbundet). Vid en jämförelse med den politiska kulturen i Örebro antyder materialet att opinionsbildarna i Gävle var något mer tillåtande till kvinnor. Uppmaningar till både män och kvinnor att använda sin rösträtt vittnar om ett medvetet erkännande av kvinnor som politiska aktörer. Men frågan är hur representativ den bilden egentligen är av den politiska kulturen i Gävle. Eftersom vi inte närmare kunnat avgöra väljarkårens konkreta agerande måste analysen sägas vila på bräcklig grund. Bättre förutsättningar för bredare analys ges för det påföljande valet 1912.

Inför stadsfullmäktigevalet 1912

Partiernas förberedelser inför valet 1912 liknade dem som gjordes två år tidigare, förutom det faktum att ingen kvinna lanserades som valbar kandidat. Allmänna valmansförbundets och Socialdemokratiska arbetarpartiets

styrelseprotokoll avslöjar dock inte om kvinnor uteslöts avsiktligt i dessa partier, eller om det helt enkelt inte fanns några lämpliga kvinnliga kandidater att föra fram. Vi kan bara konstatera att kvinnors vara eller icke vara i fullmäktige enligt protokollen knappast var någon stor politisk fråga.⁵⁸

Även pressens information och propaganda inför stadsfullmäktigevalet 1912 följde i stort sett samma mönster som vid valet två år tidigare. Allmänna valmansförbundets språkrör, *Gefleposten*, ägnade minst utrymme åt valet. Artiklar och uppmaningar riktade sig främst till en könlös väljarkår eller till manliga väljare. Partiets kandidater framställdes som ansvarstagande, erfarna män och partiets listor bestod enbart av män. Dessa "kommunalt beprövade män" sågs dessutom som "näringsidkarnas och fastighetsägarnas [...] naturliga målsmän".⁵⁹ Kvinnorna fick dock ett något större utrymme i tidningen 1912 än 1910, inte minst tack vare den politiska schism inom LKPR som uppdagades 1911 och som fick efterverkningar även på lokalplanet. 40 högerkvinor gick i ett slag ur den lokala rösträttsföreningen i Gävle och bland dem fanns fullmäktigeledamoten Karolina Sjalander.⁶⁰ Orsaken till schismen var att LKPR i juni 1911 tagit partipolitisk ställning genom att uttala ett tydligt stöd till de rösträttsvänliga vänsterpartierna inför andrakammarvalet samma år. För högerkvinnorna återstod, enligt samma uttalande, att "arbeta för rösträttsfrågorna inom våra egna led".⁶¹

Högerkvinnorna bildade istället ett eget kvinnoförbund. När så LKPR ett år senare inför de stundande kommunalvalen anmodat dem att stanna hemma fick detta motsatt effekt.⁶² De moderata kvinnorna såg till att både utbilda och uppmana kvinnor – särskilt gifta – att utnyttja sin kommunala rösträtt.⁶³ Ledande högerkvinor i Gävle använde sig av *Gefleposten* för att försöka övertala sina kvinnliga sympatisörer att rösta och varnade samtidigt för konsekvenserna av att röstskolka: "De moderata kvinnor, som nedlägga sin röst stärka därmed öfriga partiers ställning och bära sålunda ansvar för valens utgång i lika hög grad som de röstande."⁶⁴

I samma tidning annonserade partiet De kristna nykterhetsvännerna. Inför valet i den första valkretsen riktades uppmaningar, liksom vid valet 1910, till såväl manliga som kvinnliga väljare, i både *Gefleposten* och *Gefle Dagblad*.⁶⁵ Inför valet till den andra valkretsen riktade man sig i en specifik annons till "Röstberättigade kvinnor" och uppmanade dem att rösta på "Eder speciella kandidat fröken Elsa Bengtsson".⁶⁶ I övriga annonser riktade man sig till "Nykterhetsintresserade valmän".⁶⁷ Man lyckades dock inte erövra något mandat i den andra valkretsen.

Liksom fallet var 1910 vände sig *Gefle Dagblad* i betydligt större utsträckning än *Gefleposten* direkt till både kvinnliga och manliga väljare med information och uppmaningar att utnyttja sin rösträtt.⁶⁸ Ibland var informationen könsneutral, som exempelvis när tidningen specificerade vilka områden i sta-

den som tillhörde de olika valkretsarna.⁶⁹ *Gefle Dagblad* framhöll visserligen att man ”sökt finna dugande frisinnade män och kvinnor”, men vid valet 1912 hade de frisinnade ingen kvinnlig kandidat på valbar plats.⁷⁰ De manliga toppkandidaternas placering motiverades med ”den bepröfvade kommunala dugligheten”.⁷¹

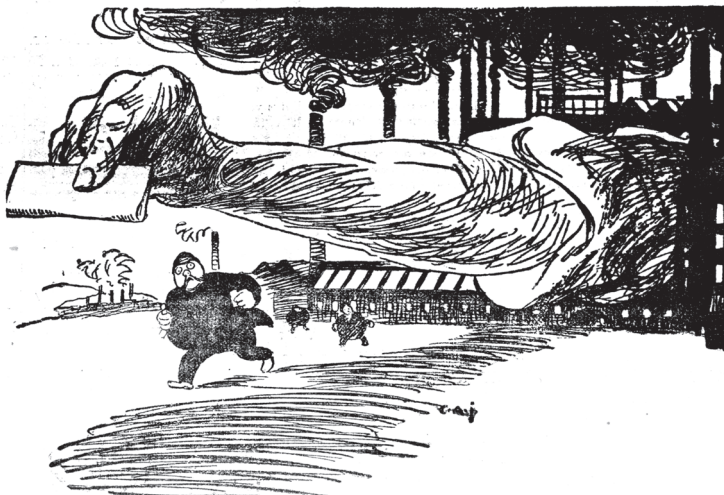
Engagemanget från de frisinnade kvinnorna själva satte dock inga tydliga spår i *Gefle Dagblad*. Istället var det den lokala FKPR-föreningen – nu med slagsida mot De frisinnade bland de ledande medlemmarna – som manade kvinnor att göra sin plikt och rösta.⁷² FKPR skickade också en insändare till *Arbetarbladet* med klara direktiv: ”Ingen, om hon också äger endast en röst, bör avhålla sig från att, hälst personligen annars genom fullmakt, deltaga i valet.”⁷³

Arbetarbladet vände sig för övrigt i större utsträckning än *Gefle Dagblad* till en könsneutral väljarskara i sin information och propaganda.⁷⁴ Om väljaren könsdefinierades var det underförstått att normen för ”valmännen” var en ”han”.⁷⁵ Men det finns också exempel där tidningen vände sig till kvinnliga väljare med information och propaganda.⁷⁶ Ett typexempel på denna dubbelhet kan illustreras med två olika uppmaningar att gå att rösta, publicerade på samma uppslag i tidningen den 5 december 1912. På vänster sida finns en illustration som föreställer en bolmande fabrik, ur vilken en

**Fram till valurnorna män och kvinnor!
Hand i hand mot kommunalt fätalsvälde!**

Arbetarbladet den 7 december 1912.

Arbetare, glöm ej vilken makt din röstsedel har!

Arbetarbladet den 6 december 1912.

enorm mansarm sträcks ut med en valsedel i nypan. Armen skuggar en liten, rädd, tjock figur, som ser ut att föreställa någon ur de burgnare klasserna. Bildtexten talar sitt tydliga språk: ”Arbetare, glöm ej vilken makt din röstsedel har!” På höger sida av uppslaget riktas man – med starkt förstorad text – en uppmaning att rösta även uttryckligen till kvinnor: ”Män och Kvinnor! Fram till val och bryt högerns vanstyre!”⁷⁷ Inför detta val lanserades, som nämnts, endast manliga kandidater på Socialdemokraternas lista. De presenterades i *Arbetsbladet* som ”dugliga, kommunalt inträddade män”.⁷⁸ I flera artiklar analyserades och kritiserades högern, och tidningen gav också en känga till det nybildade Moderata kvinnoförbundet, vars ”huvudsakliga uppgift [...] synes vara att bekämpa Föreningen för kvinnans politiska rösträtt”.⁷⁹

Valdeltagande 1912

När så valkampanjandet var över och magistraten räknat ihop alla röstsedlar stod det klart att 3 190 giltiga röstsedlar lämnats in, vilket var en marginell minskning från de 3 274 sedlar som avgivits två år tidigare. Även antalet röster genom fullmakter hade minskat något, från 40 till 35 procent.⁸⁰ Då vallängderna från 1912 är betydligt bättre strukturerade än samma längder från 1910, har detta senare val gjorts till grund för en djupare analys av väljarkårens agerande. Först det kvinnliga valdeltagandet:

Tabell 1: Kvinnors valdeltagande i stadsfullmäktigevalet i Gävle 1912.

Röstetal	Röstande Antal	Totalt röstberättigade Antal
1–5	172	1 260
6–10	82	223
11–15	64	109
16–20	35	57
21–25	82	117
26–30	14	16
31–35	2	3
36–40	4	4
Totalt	455	1 789

Källa: Vallängder, Gävle stadsarkiv, DIII:a 69–72 (1912), HLA.

Anmärkning: Inga bolag eller juridiska personer (dödsbon) ingår i analysen.

Antalet röstande kvinnor vid fullmäktigevalet 1912 var 455, vilket var 25 procent av det totala antalet röstberättigade kvinnor.⁸¹ Från 1910 års val hade gruppen röstberättigade kvinnor ökat från 1 206 till 1 789 stycken.⁸² Den kvinnliga väljarkåren har i ovanstående tabell delats in efter röstetal, det vill säga det antal röster

som väljarna förfogade över. Röstetalet baserades på taxeringen av inkomst av kapital eller arbete. Det maximala antalet röster per väljare var, som tidigare nämnts, 40. De med många röster tillhörde stadens elit, och de med få röster tillhörde de lägsta klasserna, grovt förenklat. Mer än hälften av kvinnorna som röstade tillhörde de lägsta skikten i staden som hade 1–10 röster, medan bara lite drygt en procent tillhörde samhällsskiktet med 30–40 röster.

Att kvinnorna med röstetal mellan 1 och 10 tillhörde de lägre sociala skikten i samhället är dock en sanning med modifikation. Bland kvinnorna med riktigt låga röstetal fanns också några hustrur till riktigt förmögna och inflytelserika män. Som exempel kan nämnas borgmästarhustrun Anna Berggren och grosshandlarhustrun Anna Engvall – båda med röstetal 1 – som otvetydigt tillhörde staden översta skikt, men som i en mer trubbig indelning av sociala kategorier utifrån antalet röster här hamnat i samma grupp som fabriksarbetare, kontorsbiträden, handelsidkare och sömmerskor. Dessa utgjorde dock undantag och påverkar inte det övergripande resultatet: Både röstberättigade och röstande kvinnor med lågt röstetal var betydligt fler än röstberättigade och röstande kvinnor med högt röstetal. Däremot var valdeltagandet proportionellt sett avsevärt högre bland de kvinnor som hade många röster än de som hade få. I gruppen med röstetal över 35 röstade 100 procent, medan endast 14 procent av de röstberättigade kvinnorna med röstetal 1–5 nyttjade sin rösträtt.

För övrigt är det svårt att framhålla någon särskild yrkeskategori som mer eller mindre röstbenägen. Men det finns några framträdande undantag. Ett sådant var stadens lärarinnor, som röstade i hög grad. En inte alltför djärv tolkning är att dessa bildade kvinnor såg valdeltagandet som en viktig symbolhandling med grund dels i ett allmänt politiskt engagemang, dels i ett engagemang för kvinnornas politiska rättigheter. Detsamma kan också sägas om de fåtaliga kvinnor som var journalister eller hustrur till stadens kulturelit. Kvinnor som tillhörde stadens ekonomiska överskikt av handlare och grosshandlare röstade också i stor utsträckning. Dessa kvinnors valdeltagande skulle kunna tolkas som en del i en längre tradition där stadens ekonomiska elit inom borgarklassen utövade stort politiskt inflytande. Lokalpolitiskt engagemang hade inom denna grupp länge setts som något självklart.

Att kvinnor ur eliten röstade är alltså knappast förvånande och det är också i denna grupp vi hittar en stor del av de kvinnor som var engagerade i den lokala FKPR-föreningen.⁸³ Mer intressant är då kanske den stora gruppen kvinnor (och för den delen även män) ur arbetarklassen och deras valbeteende. Denna grupp tillhör majoriteten av alla dem som inte nyttjade sin rösträtt vid valet 1912, men det fanns samtidigt en hel del arbetare av båda könen som faktiskt gick och röstade. Svea Svensson i andra kvarterets första avdelning representerade denna grupp, en 26-årig, ogift fabriksarbeterska

med röstetalet 1. Vad drev Svea att gå och rösta den där lördagen i december 1912, då många av hennes kvinnliga arbetarkollegor uteblev? Såg hon sig som en representant för arbetarklassen i allmänhet, för arbetarkvinnor, för unga arbetarkvinnor? Tyvärr vet vi inte hur Svea röstade, bara att hon röstade. Vi vet heller inget om hennes sociala bakgrund.

Svea Svensson i röstlängden.

Valdeltagandet 1912 – en fråga om kön, klass, ålder och civilstånd

För att fördjupa analysen av väljarkårens beteende ur ett genusperspektiv bör förstås kvinnornas valbeteende sättas i relation till hur valdeltagandet såg ut bland männen. Första kvarterets första och andra avdelningar innefattade omkring en fjärdedel av Gävles röstberättigade befolkning och har här valts ut för en närmare skärskådan. Inom detta område återfanns en blandad social befolkning och det får därför anses vara representativt för staden i sin helhet.

Tabell 2. Kvinnors och mäns valdeltagande i stadsfullmäktigevallet i Gävle 1912, r:a kvarteret, avdelning 1 och 2

Röstetal	Antal röstande/ röstberättigade kvinnor	Antal röstande/ röstberättigade män
1-5	42/372	82/451
6-10	15/48	167/400
11-15	20/29	130/220
16-20	7/10	34/62
21-25	14/20	151/224
26-30	3/3	33/38
31-35		14/17
36-40	1/1	18/18
Totalt	102/483	629/1 430

Källa: Vallängd, Gävle stadsarkiv, DIII:a 69 (1912), HLA.

Anmärkning: Inga bolag eller juridiska personer (dödsbon) ingår i analysen.

Som framgår av Tabell 2 ovan var såväl antalet röstberättigade som valdeltagandet betydligt högre bland männen. I denna del av Gävle röstade omkring 21 procent av de kvinnliga och 44 procent av de manliga röstberättigade. En annan uppenbar skillnad är att de manliga väljarna hade något högre röstetal än de kvinnliga. Bland männen låg de flesta i spannet mellan sex och tio röster, medan de flesta kvinnor befann sig i gruppen med mellan en och fem röster. Den näst största gruppen bland männen var den med mellan 20 och 25 röster, medan den näst största gruppen bland kvinnorna hade mellan 11 och 15 röster. Detta resultat är knappast anmärkningvärt, utan speglar bara det faktum att männen generellt sett tjänade bättre än kvinnorna. Läger vi därtill det faktum att valdeltagandet hos både män och kvinnor ökade ju fler röster var och en förfogade över blir det tydligt att den strukturellt skeva ekonomiska fördelningen fick till följd att kvinnornas valdeltagande, generellt sett, blev mindre omfattande i jämförelse med männens.

Politisk kultur handlar om värderingar och attityder till det politiska systemet i stort och aktörernas roll i detta. Av tabellen ovan kan då den förenklade tolkningen göras av de attityder och värderingar som präglade den politiska kulturen i Gävle 1912 att människor med högt taxerad inkomst förväntades ta ett större ansvar för den lokala politiken än människor med låg inkomst. I en sådan tolkning kan rötterna till den politiska kulturen sökas långt tillbaka i tiden. En grundtanke sedan länge inom det lokala självstyret – som de graderade skalor som började praktiseras i lokalpolitiska sammanhang från början av 1700-talet vittnar om – var att den som mest bidrog till det allmännas bästa genom skatter också skulle ha mest att säga till om när politiska beslut fattades.⁸⁴ Ur ett genusperspektiv lade alltså den lokala politiska kulturen ett större politiskt ansvar på männen. De var i klar majoritet bland de röstberättigade. Generellt tjänade de bättre och därmed taxerades de högre än kvinnorna. Återigen är det i det här sammanhanget viktigt att lyfta fram de väljare som, trots att de bara förfogade över en eller några få röster, ändå gick och röstade. Att det var så få ur denna grupp som faktiskt använde sin rösträtt skulle kunna tolkas som att människor i arbetarklassen visserligen accepterades som politiska aktörer, men att den rollen ännu inte togs som självklar inom denna grupp, åtminstone inte inom lokalpolitiken.

En annan aspekt av den politiska kulturen är väljarkårens ålderssammansättning. Präglades den politiska kulturen av attityden att det främst var de äldre som skulle göra sin röst hörd vid valurnorna? Går det att se någon skillnad mellan män och kvinnor? För att ta reda på de röstandes åldern har vi länkat namnen till mantalslängderna för 1912. Nedanstående tabell visar skillnaderna när det gällde åldersfördelningen bland de röstande.

Tabell 3. Röstande kvinnors och mäns ålder i stadsfullmäktigevalen i Gävle 1912, i:a kvarterets avdelning 1 och 2, i absoluta tal och procent

Ålder	Kvinnor	Män
Under 21	2 (2 %)	1 (0 %)
21-30	26 (25 %)	67 (11 %)
31-40	20 (20 %)	171 (28 %)
41-50	25 (25 %)	160 (26 %)
51-60	20 (20 %)	120 (19 %)
61-70	4 (4 %)	77 (12 %)
Över 70	5 (5 %)	23 (4 %)
Totalt	102	619

Källa: Vallängd, Gävle stadsarkiv, DIII:a 69 (1912), HLA; Mantalslängd, Gävle stads uppborädsverk, F Iaa:46 (1912), HLA.

Anmärkning: I mantalslängden saknas uppgifter om några på vallängden uppförda personer. Dessa var mantalsskrivna på annan ort och har ej tagits med här.

Skillnaden mellan könen var alltså inte alltför stor, även om de kvinnliga väljarna var något yngre än de manliga. 27 procent av kvinnorna var inte äldre än 30 år, medan bara elva procent av männen tillhörde samma ålderskategori. Detta resultat kan tolkas på flera sätt. Antingen ser vi här en grupp av kvinnor som var väl medvetna om sin politiska roll i staden, som i handling ville visa sitt politiska medborgarskap, eller handlar det här snarare om en grupp av kvinnor som inte röstade i egen person, utan företräddes av andra vid valurnan. Männen i denna unga grupp var fler till antalet så förmodligen gjorde de unga kvinnorna inte så starkt avtryck i det allmänna medvetandet, om de närvarade i egen person vid valen.

Den ålderskillnad som trots allt fanns mellan könen inom väljarkåren kan också sättas i relation till väljarnas civila status, och för att göra det har vi här åter igen länkat väljarkåren till mantalslängderna.

Tabell 4. Röstande kvinnors och mäns civila status i stadsfullmäktigevalen i Gävle 1912, i:a kvarterets avdelning 1 och 2, i absoluta tal och procent.

Civil status	Kvinnor	Män
Gift	23 (23 %)	525 (85 %)
Ogift	69 (68 %)	94 (15 %)
Änka/änkling	10 (10 %)	
Totalt	102 (101 %)	619 (100 %)

Källa: Vallängd, Gävle stadsarkiv, DIII:a 69 (1912), HLA; Mantalslängd, Gävle stads uppborädsverk, F Iaa:46 (1912), HLA.

Anmärkning: I mantalslängden saknas uppgifter om några på vallängden uppförda personer. Dessa var mantalsskrivna på annan ort och har ej tagits med här.

De manliga väljarna var i stor majoritet gifta, medan de flesta kvinnliga väljarna var ogifta. Resultatet är knappast häpnadsväckande, men belyser den politiska kultur som rådde i staden och som fick sitt uttryck i vallängderna. De gifta kvinnorna som på ett eller annat sätt aktivt skaffat sig rösträtt och även utnyttjat denna var, trots LKPR:s enträgna propaganda, alltjämt förhållandevis få till antalet. Bland de manliga väljarna var det tvärtom de väletablerade gifta männen som utmärkte sig genom att både ha i tid betalat sina utskylder och utövat sin rösträtt.

Tidningarnas rapportering och ombudsförfarandet

När valdeltagandet och valresultatet 1912 rapporterades i *Gefle Dagblad* förhöll sig tidningen könsneutralt till väljarna.⁸⁵ Vid analysen av valresultatet kommenterades inte heller betydelsen av eventuellt kvinnligt deltagande. Rapporteringen av valet i *Gefleposten* följde samma mönster som vid valet två år tidigare.⁸⁶ *Arbetsbladets* rapportering var även den övervägande könsneutral. Den enda gången man kommenterade kvinnliga väljare var i första valkretsen under valdagen. Tidningen uppmanade arbetarna att rösta på Socialdemokraterna innan vallokalen stängde klockan 20. ”Överklassens damer och herrar”, som röstat på förmiddagen, skulle annars komma att ”undantränga arbetarkandidaterna”, hävdade man.⁸⁷

Efter valet 1910 rapporterade dagspressen om ett livaktigt valdeltagande bland kvinnorna. Två år senare nämns inte de kvinnliga väljarna, förutom då ”överklassens damer”. Även om valdeltagandet sjönk från 37 till 25 procent mellan dessa år, blir avsaknaden av kommentarer om det kvinnliga valdeltagandet i 1912 anmärkningsvärd. Antalet kvinnor som faktiskt röstade bör, enligt våra beräkningar, nämligen ha varit ungefär detsamma. Det var antalet röstberättigade som ökade mellan valen.⁸⁸ Om vi förutsätter att kvinnorna röstade i egen person i lika stor utsträckning i båda valen blir dagspressens rapportering således något missvisande som spegel av väljarkårens beteende.

Detta påstående måste dock problematiseras och här är det värt att lyfta fram ännu en källkritisk aspekt och ett metodiskt dilemma. De vallängder som vi analyserat lämnar tyvärr inga uppgifter om vilka som röstat i egen person, eller genom ombud. Mängden fullmakter och rapporteringen i tidningarna visar att många av väljarna föredrog att lämna in sina röster till partierna i förväg. Var då dessa väljare kvinnor? Det finns inga tecken som tyder på att denna väljargrupp bestod av enbart kvinnor; det är omöjligt med tanke på att 35–40 procent av rösterna lämnades in via fullmakter. Tvärtom upplyser oss tidningarna, tydligast 1910, om att kvinnor faktiskt närvarade i vallokalen på valdagen.

Varje enskild väljare fick bara avlägga en röst för någon annan. Det var alltså detta system som bidrog till att skapa en så stor oreda i själva vallokalen.

Det gällde för partifunktionärerna att matcha ihop sina tidigare insamlade fullmaktssedlar med de väljare som kom för att rösta i egen person. Med tanke på att en så stor andel av de röstande bör ha röstat för någon annan får man förmoda att de närvarande kvinnorna inte bara röstade i eget namn utan också i egenskap av ombud. Det är således fullt möjligt att fullmaktsförfarandet hade en mer neutral könskodning än vad man skulle kunna förvänta, åtminstone valåret 1910.

Ett viktigt resultat av vår studie är av metodisk karaktär och visar tydligt betydelsen av ett brett empiriskt underlag om man vill analysera politisk kultur. De värderingar och attityder som kommer till uttryck i styrelseprotokoll och dagspress är viktiga delar i analysen av den politiska kulturen, men en minst lika viktig del är de mönster av värderingar och attityder som manifesteras genom väljarkårens konkreta handlande i samband med själva valtillfällena. Med detta sagt om den metodiska lärdom vi dragit av studien är det nu dags att fördjupa analysen ytterligare och avsluta artikeln. Hur kommer det sig att tidningarna och partierna i Gävle hade en sådan ambivalent inställning till kvinnorna som politiska medborgare, som väljare, men framför allt som valda representanter?

Politisk representation och politikens kön

Som redan konstaterats var inga kvinnor nominerade på de etablerade partiernas listor inför valet 1912. Även om den lokala kvinnliga rösträttsföreningen i Gävle arbetade för att öka intresset bland kvinnorna också inför kommunalvalet 1912, tycks varken engagemanget eller möjligheten till inflytande ha varit lika stort som två år tidigare. Värt att notera är att en liknande kampanj som fördes 1910, med syftet att påverka partierna att nominera kvinnliga kandidater, inte tycks ha förts inför valet 1912. Förmodligen hade schismen inom LKPR betydelse för det minskade engagemanget inför valet; en viktig påtryckargrupp gentemot partierna var därmed delvis förlamad. Överhuvudtaget hade det dåliga valresultatet för De frisinnade 1910 en dämpande effekt. Det var framför allt inom det partiet, och via språkröret *Gefle Dagblad*, som försök gjordes att omformulera politiken från "könlös", eller rentav manligt kodad, till att också uttryckligen omfamna kvinnor som politiska aktörer. Inför valet 1910 såg man inom den lokala partiorganisationen det som viktigt att nominera åtminstone en kvinnlig kandidat på valbar plats som ett led dels i att konkret öka kvinnors lokalpolitiska inflytande via valdeltagande och som valda i beslutande organ, dels för att stödja kampen för rösträtt och medborgarskap på det nationella planet. Huruvida man lyckades med den strategin är väl mer tveksamt. Partiet gick kräftgång vid valen 1910 och 1912 och lyckades inte locka nya väljare, varken kvinnor eller män.⁸⁹ Inför valet 1912 var det de

dugliga männen som skulle locka både kvinnliga och manliga väljare.

Det tycks som att det istället var inom Allmänna valmansförbundet som kvinnorna lyckades mobilisera kvinnliga väljare med hjälp av en kvinnlig kandidat, när man gick fram med en egen lista vid valet i andra valkretsen 1910. Fortfarande gynnade rådande graderade röstskala i första hand högern, och trots att partiet slets av inre stridigheter påverkade det inte valutgången nämnvärt, varken 1910 eller 1912.⁹⁰ Valdeltagandet bland kvinnor följde i stort samma mönster som männens. Det var bland de mer välbeställda kvinnorna med många röster som valdeltagandet var störst, och trots att vi inte kunnat ta reda på vilka partier som väljarna stödde är en rimlig slutsats att många av dessa kvinnor röstade på Allmänna valmansförbundet. Det var också inom detta parti som det uttalade motståndet mot kvinnors rösträtt till riksdagen fanns, även bland vissa kvinnor. Motståndet mot kvinnor som politiska aktörer var inte uttalat i *Gefleposten*, men där är det tydligt vilket kön man tillskrev politiska medborgare, särskilt som valda representanter, nämligen dugliga, väletablerade män. Efter schismen inom LKPR prövades de ledande högerkvinnornas lojalitet och de visade denna genom dels att uppmana de kvinnliga sympatisörerna att utnyttja sin röst, dels att inte själva föra fram några kvinnliga kandidater. De kvinnliga högerväljarna uppmärksammades också av övrig press där det förekom antydningar om att de var lurade.

Numerärt sett hade Socialdemokraterna den största väljarbasen. Detta var man väl medveten om när man försökte mobilisera väljarna, liksom när *Arbetarbladet* rapporterade detta faktum. Dessutom var framtidsutsikterna goda, då man såg fram emot ytterligare demokratisering av kommunerna.⁹¹ Partiet lanserade tidigt ett kommunalpolitiskt program, där man tog ett samlat grepp och politiserade kommunala ansvarsområden. Trots att partiet (efter påtryckningar) lanserade en kvinnlig kandidat 1910 fanns inte riktigt samma vilja att omformulera politikens kön som inom frisinnade kretsar. Detta faktum är inte särskilt förvånande, utan följer tidigare forskningsresultat om socialdemokratins förhållande till kvinnornas krav: Klasskampen gick först.⁹² Men ytterligare en aspekt av detta ställningstagande kan urskiljas. Inom den kvinnliga rösträttsrörelsen ansåg man att i uppmaningen till kvinnor att ta 1909 års kommunallag på allvar – genom att utnyttja sin rösträtt, och genom att som gift dessutom betala skatt i eget namn – låg ett stort symbolvärde. Genom att i praktisk handling vinna rösträtt och dessutom utnyttja den skulle kvinnorna visa sig som fullvärdiga medborgare också i nationen. För SAP var kampen om makt och inflytande mer konkret i kommunerna. Det handlade om att mobilisera de väljare som av ekonomiska och sociala skäl under rådande lagstiftning vanligtvis valde att inte utnyttja sin rösträtt. Det symbolvärde som röstdeltagandet eventuellt gav skulle i

första hand leda fram mot en allmän demokratisering på lokalplanet. Av den anledningen fanns en större del av ”könlöshet” inbäddad i frågan inför mobiliseringen vid valet; det var endast som konkreta väljare vilka som helst som kvinnorna förväntades delta.

Avslutningsvis kan resultaten av den empiriska närstudie som här presenterats även sägas bidra till en ny och djupare förståelse av demokratiseringsprocessen. När det gäller kvinnornas utrymme i den lokala politiska kulturen kan vi se hur 1909 års reform öppnade för kvinnors deltagande, både som väljare och valda. Varje enskild kvinna hade med sina fåtaliga röster inte så stor makt att påverka, men bara genom att delta visade de sig som politiska subjekt. Inte minst bör detta ha gällt för den lilla grupp av gifta kvinnor som utnyttjade sin rösträtt. Studiens intersektionella analys av stadsfullmäktigevallet 1912 visar tydligt att kvinnornas underordnade position i samhället i övrigt fick konkret betydelse för deras valdeltagande. De sociala hindren både liknade och skilde sig från varandra vid en jämförelse mellan kvinnor och män. Avgörande var förstås att många kvinnor överhuvudtaget saknade rösträtt, eftersom de inte betalade skatt i eget namn, förmodligen en stor andel gifta kvinnor och andra kvinnor starkt knutna till ett hushåll. Tanken på ett lokalt politiskt medborgarskap var antagligen avlägsen bland dessa kvinnor. Bland männen fanns en stor grupp som var uteslutna på grund av obetalda utskylder, många av dem var unga och ogifta. Man kan i männens fall tala om ett villkorat medborgarskap. Det handlade om att etablera sig på arbetsmarknaden och om att gifta sig och bli en etablerad familjeförsörjare, skattebetalare och medborgare. Kvinnorna, å sin sida, dominerade i gruppen med de absolut lägsta inkomsterna, röstetalen och det lägsta valdeltagandet. Det var inom grupperna med högst röstetal som valdeltagandet var störst, både bland kvinnor och män. Särskilt intressant att notera är att vi återfunnit vissa väletablerade gifta kvinnor i gruppen med lägst röstetal.

Även om kvinnor tilläts rösta var det inte givet att deras valdeltagande behövde betyda kvinnlig representation. Tidningar och partier ger generellt intryck av att den dominerande meningen var att kvinnorna lika väl kunde representeras av kommunalt prövade män från de etablerade partierna, en uppfattning som tycks ha förstärkts mellan 1910 och 1912. Partierna och tidningarna företrädde olika ideologiska och klassmässiga intressen, och kunde på olika sätt agera så att kvinnor som politiska subjekt, som politiska medborgare, antingen osynliggjordes eller motarbetades. Och detta var sedan långt tillbaka ett grundläggande karaktärsdrag hos den lokala politiska kulturen.

Making space for voters: on gender, class, and turn-out in the Gävle City Council elections, 1910 and 1912

The aim of the article is to apply gender perspective to a wide-ranging study of different actors' dealings during the Gävle City Council elections of 1910 and 1912 in order to analyse local political culture in the wake of the 1909 reforms to the Local Government Act. Taking as the starting-point the idea of political culture and the actions of various key figures at the time of the election, the focus is on the gendering of Swedish politics once women's suffrage had been introduced. The results are based on an intersectional analysis of the electorate's behaviour, using electoral rolls, population registers, and press reports. The study includes local women's organization's strategies to increase women's political participation, as well as the part played by the local branches of the political parties. Seen in the national context, Gävle was unusual – three women won seats on the City Council in 1910, in the run-up to which the local Society for Women's Suffrage had run a spirited campaign to ensure that the women candidates got to stand in safe seats. All the newspapers in 1910 carried exhortations to voters of both sex to exercise their votes, and several newspapers reported an enthusiastic election turn-out amongst women.

Two years later the Society for Women's Suffrage had split, losing some of its influence in the process. Before the 1912 election, moreover, no women were selected to stand for a safe seats, and the newspapers' reporting of the election tended to render the female electorate invisible, which in itself gave a somewhat misleading picture of the situation, bearing in mind that in the event similar numbers of women would vote in this election as had done in the previous one. Otherwise, in terms of the actual turn-out, it is noticeable that the male and female electorate adhered to the same social pattern – the rich, as always, voted in far greater numbers than those with few votes (municipal suffrage was income-based in such a way as an individual could have two or more votes in the same election). Yet there were also some noticeable differences between the sexes. The majority of the female electorate were unmarried women with few votes; a majority of the men who turned out to vote were married and well established. Since all the political parties without exception put up male candidates in the 1912 election, and chose to address their propaganda to a gender-neutral electorate, they tapped a fundamental characteristic of political culture that had deep historical roots. We would therefore argue that the actions of the local branch of the Society for Women's Suffrage prior to the 1910 election were crucial in establishing the fact of women as political citizens.

Keywords: gender, urban history, political culture, democratization, election turn-out, representation, 1910s

Noter

- 1 Artikeln är skriven inom projektet Äktenskapet, äganderätten och kvinnas emancipation, ca 1870–1920 (finansierat av Vetenskapsrådet).
- 2 *Gefle Dagblad* 14/12 1912.
- 3 Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, *Årsberättelser 1904–1912*.
- 4 *Svensk författningssamling (SFS)* 1862:14, § 12; 1909:41, § 11.
- 5 För en utförligare diskussion kring begreppet politisk kultur, se Peter Lindström, *Prästval och politisk kultur 1650–1800*, Umeå 2003, s. 15–19 och där anförd litteratur.
- 6 Tyvärr har De frisinnades partistyrelseprotokoll för den aktuella perioden inte kunnat lokaliseraras. Partierna inre kampanjarbete måste därför här exemplifieras med Allmänna valmansförbundet och Socialdemokraterna (det senare under olika partibeteckningar).
- 7 För en utförligare diskussion om medborgarskapets utveckling, se Åsa Karlsson Sjögren, *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723–1886*, Stockholm 2006, s. 25–33, 185–196 och där anförd litteratur.
- 8 Jfr Gunilla Lundström, ”En värld i rubrik och bilder”, i *Den svenska pressens historia*, del III, (red.) Karl Erik Gustafsson och Per Rydén, Stockholm 2001, s. 48–66. Se även Birgit Petersson, ”Tidningen som agitator”, i *Folk och press i rörelse*, (red.) Karl Erik Gustafsson och Per Rydén, Göteborg 1999, s. 142–148.
- 9 *SFS* 1862:14, § 10 (cit. s. 27).
- 10 Föreningen för gift kvinnas äganderätt förde under ett par år på 1880-talet en kampanj i Stockholm för att öka valdeltagandet i stadsfullmäktigevalet där. Som mest kom kvinnornas valdeltagande upp i 10–15 procent 1887. Se Åsa Karlsson Sjögren, ”Kvinnors röst i sekelskiftets städer. Kommunalt valdeltagande före den allmänna rösträtten”, i *Att göra historia. Vänbok till Christina Florin*, (red.) Maria Sjöberg och Yvonne Svanström, Stockholm 2008, s. 138f.
- 11 *SFS* 1909:41, § 29.
- 12 Se t.ex. Kjell Östberg, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Eslöv 1997; Camilla Norrbin, *Från isolering till integrering. En kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarriksdagens tid 1922–1970*, Umeå 2004; Lena Wängnerud, *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentationen i Sveriges riksdag*, Göteborg 1998. Den tidigare politiska tradition som öppnade för kvinnors valdeltagande satte en tydlig gräns vid valbarheten. Se Karlsson Sjögren 2006. För den kvinnliga rösträttsrörelsen var det också rösträtten som stod i fokus, inte valbarheten. Se Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1927*, Stockholm 2004, s. 89–91, 116–117.
- 13 Gunnela Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap: kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Lund 1999, s. 82–89, citat s. 86.
- 14 Kvinnliga väljare behandlas dock sporadiskt på sina håll, se ex.vis Bertil Johansson, *Social differentiering och kommunalpolitik: Enköping 1863–1919*, Uppsala 1974; Yngve Larsson, *På marsch mot demokratin. Från hundragradig skala till allmän rösträtt*, Stockholm 1967.
- 15 Östberg 1997; Kjell Östberg, ”Demokratiskt genombrott med förhinder: kvinnorna och det demokratiska genombrottet under mellankrigstiden”, i *Rösträtten 80 år*, (red.) Christer Jönsson, Stockholm 2001. Se även Herbert Tingsten, *Political Behavior. Studies in Election Statistics*, London 1937.
- 16 I USA hade kvinnor tidigt rösträtt i vissa delstater. I Wyoming och Utah fick kvinnor rösträtt redan 1869 resp. 1870, senare följde även Idaho och Colorado. Men detta behövde inte innebära en förstärkning av den landsomfattande rösträttsrörelsen, snarare tvärtom. Antingen ansågs kvinnorna för lojala, som i Utah, eller också sågs de som för självständiga, som i Colorado. Kvinnorna i Utah blev t.o.m. av med sin rösträtt under en period, sedan ett federalt beslut fattats i syfte att stoppa månggifte (1887). Se vidare Rebecca J. Mead, *How the*

- Vote was Won: Woman Suffrage in the Western United States 1868–1914*, New York och London 2004; Alison Sneider, "Woman Suffrage in Congress: American Expansion and the Politics of Federalism 1870–1890", i *Votes for Women. The Struggle for Suffrage Revisited*, (red.) Jean H. Baker, New York 2002, s. 78; Rebecca Edwards, "Pioneer at the Polls. Woman Suffrage in the West", i Baker 2002, s. 94f, 98.
- 17 Situationen kompliceras ytterligare av att Island låg under Danmark, och att det fanns ett motstånd därifrån mot kvinnors politiska inflytande på nationell nivå. Auður Styrkårsdóttir, *From Feminism to Class Politics: the Rise and Decline of Women's Politics in Reykjavik 1908–1922*, Umeå 1998.
- 18 Patricia Hollis, "Women in Council: Separate Spheres, Public Space", i *Equal or Different. Women's Politics 1800–1914*, (red.) Jane Rendall, Oxford 1987, s. 193.
- 19 Protokoll från Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Gävle 15/11 1904. Protokoll, A1:1 1903–1919, Arkiv Gävleborg (AG).
- 20 Protokoll från Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Gävle 23/2 1905.
- 21 Protokoll från Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Gävle 26/11 1906, 19/4, 17/9 och 25/9 1907.
- 22 Protokoll från Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Gävle 8/12 1908.
- 23 Protokoll från Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Gävle 21/10 1910.
- 24 Inkommande skrivelse 21/10 1910, Gävleborgs socialdemokratiska arbetarekommun 1. Protokoll, A1:2 1907–1914 (AG). Skrivelsen undertecknades av föreningens ordförande Klara Lind.
- 25 *Gefle Dagblad* 2/12 1910.
- 26 LKPR:s protokoll 9–10/1 1910, De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv 3, LKPR, Centralstyrelsens arkiv, VU, Protokoll 1909–1914 Riksarkivet (RA). LKPR:s omfattande bildningsarbete belyses i Christina Florin och Josefin Rönnbäck, "Gamla och nya rum i politiken: Kvinnorösträttsrörelsen som bildningsprojekt", i Jönsson, 2001.
- 27 Brev från Klara Lind 27/10 1910, De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv 49, LKPR, Centralstyrelsen, Ink. Handlingar, Brev till centralstyrelsens VU 1910, A–L (RA).
- 28 Magistratsprotokoll 15/10 1910, Gävle stadsarkiv, A IVaa:118 (1910), Hämösands landsarkiv (HLA).
- 29 Styrelseprotokoll oktober 1910 (cit), 1/11 och 10/11 1910 (cit), Moderata samlingspartiet, A1:1 1910–1934 (AG).
- 30 Styrelseprotokoll 10/11, 12/11 1910 och 17/3 1911 (cit), Moderata samlingspartiet, A1:1 1910–1934 (AG).
- 31 *Gefle Dagblad* 24/11 1910.
- 32 *Gefleposten* 24/11 1910.
- 33 Protokoll 28/9, 21/10, 26/10 och 1/11 1910 (cit), Gävle socialdemokratiska arbetarekommun 1, A1:2 1907–1914 (AG).
- 34 Protokoll 1/11, 7/11, 15/11 och 14/12 1910 (cit), Gävle socialdemokratiska arbetarekommun 1, A1:2 1907–1914 (AG).
- 35 *Gefle Dagblad*, t.ex. 24/11, 29/11 och 2/12 1910.
- 36 *Gefle Dagblad* 7/12 1910.
- 37 *Gefle Dagblad* 9/12 1910.
- 38 *Gefle Dagblad* 30/11. Se även t.ex. 2/12 1910.
- 39 Se t.ex. *Gefle Dagblad* 2/12 1910; *Gefleposten* 1/12 1910.
- 40 *Gefleposten* t.ex. 29/11, 30/11, 1/12 och 2/12 1910. I en insändare inför valet i andra valkretsen uppmanade dock "de moderata kvinnorna" väljarna, "män och kvinnor", att rösta på Karolina Själander. Se *Gefleposten* 7/12 1910.
- 41 *Gefleposten* 26/11 1910.
- 42 *Gefleposten* t.ex. 7/12 1910.
- 43 *Arbetsbladet* 28/11 1910.

- 44 *Arbetsbladet* t.ex. 22/II, 26/II, 28/II, 30/II, 29/II och 7/12 1910.
 45 *Arbetsbladet* 7/12 1910.
 46 *Arbetsbladet* 22/II 1910.
 47 *Arbetsbladet* 23/II 1910.
 48 Magistratens protokoll 3/12 1910; 6/12 1910; 10/12 1910, Gävle stadsarkiv, A IVaa:118 (HLA).
 49 Röstlängder, Gävle stadsarkiv, DIIIa:53–54 (1910) (HLA). Observera att inga bolag eller juridiska personer (dödsbon) har medtagits i sammanräkningen.
 50 Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, Årsberättelse 1910, *Årsberättelser 1904–1912*.
 51 *Gefle Dagblad* 5/12 1910; *Arbetsbladet* 30/II 1910.
 52 *Gefle Dagblad* 22/12 1910.
 53 *Gefleposten* 5/12 1910.
 54 *Arbetsbladet* 14/12 1910.
 55 *Gefle Dagblad* 5/12 1910.
 56 *Gefleposten* 5/12 1910.
 57 *Arbetsbladet* 14/12 1910.
 58 Inom Allmänna valmansförbundet kämpade man istället med interna konflikter inom det ledande skiktet., Se Protokoll 31/12 1912, Moderata samlingspartiet, Gävle, Ar:1 1910–1934 (AG).
 59 *Gefleposten* t.ex. 16/II, 23/II, 28/II, 30/II (citater), 3/12 och 5/12 1912.
 60 Lista med 40 namn, odat. 1911, protokoll för Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Gävle, Ar:1 1903–1919 (AG).
 61 Citerat efter Rönnbäck 2004, s. 129.
 62 *Gefleposten* 4/12 1912. Uppmaningen från LKPR berodde på att den konservativt sammansatta första kammaren bromsade rörelsens mål. Ledamöterna till första kammaren utsågs nämligen genom indirekta val via landstingen, samt via stadsfullmäktige i några av rikets städer, däribland Gävle.
 63 *Gefleposten* 16/II och 20/II 1912.
 64 *Gefleposten* 4/12 1912.
 65 *Gefleposten* 21/II 1912; *Gefle Dagblad* 21/II 1912.
 66 *Gefleposten* 13/12 1912; *Gefle Dagblad* 12/12 1912.
 67 *Gefleposten* 12/12 och 13/12 1912.
 68 *Gefle Dagblad* t.ex. 23/II, 29/II, 2/12 och 5/12 1912.
 69 *Gefle Dagblad* t.ex. 6/12, 10/12 och 13/12 1912.
 70 *Gefle Dagblad* 2/12 1912.
 71 *Gefle Dagblad* 22/II 1912.
 72 *Gefle Dagblad* 13/12 och 14/12 1912.
 73 *Arbetsbladet* 13/12 1912.
 74 *Arbetsbladet* t.ex. 15/II, 16/II, 18/II, 22/II, 4/12, 7/12, 11/12 och 12/12 1912.
 75 *Arbetsbladet* 26/II och 11/12 1912.
 76 *Arbetsbladet* 26/II, 4/12 och 5/12 1912.
 77 *Arbetsbladet* 5/12 1912.
 78 *Arbetsbladet* 23/II 1912, se även t.ex. 26/II 1912.
 79 *Arbetsbladet* 7/12 1912.
 80 Magistratens protokoll 7/12, 10/12, 14/12 och 17/12 1912, Gävle stadsarkiv, A IVaa:120 (HLA).
 81 Enligt FKPR:s statistik var valdeltagandet 24,3 procent. Se Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, Årsberättelse 1912, *Årsberättelser 1904–1912*. FKPR:s siffror ligger så pass nära våra egna beräkningar att vi även har bedömt deras statistik för valet 1910 som trovärdig.
 82 Röstlängder, Gävle stadsarkiv, DIIIa:53–54 (1910) (HLA).
 83 Medlemsmatrikel 1903–1916, protokoll för Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Gävle, Ar:1 1903–1919 (AG).

- 84 Karlsson Sjögren 2006, s. 40f, 190–192.
- 85 *Gefle Dagblad* 10/12 och 11/12 1912.
- 86 *Gefleposten* t.ex. 7/12, 12/12, 14/12 och 17/12 1912.
- 87 *Arbetsbladet* 14/12 1912.
- 88 Enligt LKPR:s statistik var valdeltagandet 37,2 procent 1910. Antalet röstberättigade var, enligt våra sammanställningar, 1 206 personer. Därmed skulle antalet kvinnor som röstade 1910 ha varit 449 stycken, således sex personer färre än vid valet 1912.
- 89 De frisinnade fick endast fyra mandat 1910 resp. 1912. Antalet röstsedlar minskade t.o.m. något, från 609 till 582. Hälften av fullmäktige byttes ut vid varje val, vilket innebar att partiet hade åtta mandat av 55 1912. Se Magistratens protokoll 3/12, 6/12, 10/12 1910, Gävle stadsarkiv, A IVaa:118 (HLA); Magistratens protokoll 7/12, 10/12, 14/12, 17/12 1912, Gävle stadsarkiv, A IVaa:120 (HLA).
- 90 Allmänna valmansförbundet behöll sin starka ställning i staden med elva respektive tolv mandat 1910 och 1912 och ökade antalet angivna valseklar från 998 till 1 046. Se Magistratens protokoll 3/12, 6/12, 10/12 1910, Gävle stadsarkiv, A IVaa:118 (HLA); Magistratens protokoll 7/12, 10/12, 14/12, 17/12 1912, Gävle stadsarkiv, A IVaa:120 (HLA).
- 91 Socialdemokraterna behöll sitt valresultat med 5 mandat 1910 och 1912, men antalet avgivna röstsedlar ökade från 1 183 till 1 247. Om rösterna hade räknats per capita hade alltså partiet varit störst i stadsfullmäktige. Minst skulle De nykterhetsvänliga ha varit, vars valresultat minskade från tre mandat 1910 till ett 1912. Se Magistratens protokoll 3/12, 6/12, 10/12 1910, Gävle stadsarkiv, A IVaa:118 (HLA); Magistratens protokoll 7/12, 10/12, 14/12, 17/12 1912, Gävle stadsarkiv, A IVaa:120 (HLA).
- 92 Jfr t.ex. Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910*, Lund 1986.